

ΜΩΜΟΣ ΙΧ.

A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE
Őskoros Kutatók IX. Összejövetelének
konferenciakötete

THE ARCHAEOLOGY OF RITUAL
Proceedings of the IXth conference
of researchers of prehistory

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE
ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 3.

ΜΩΜΟΣ ΙΧ.

A RITUÁLÉ RÉGÉSZETE

Őskoros Kutatók IX. Összejövetelének
konferenciakötete

Miskolc, 2015. október 14–16.

THE ARCHAEOLOGY OF RITUAL

Proceedings of the IXth conference
of researchers of prehistory
14–16 October 2015, Miskolc

edited by

Piroska CSENGERI – András KALLI – Ágnes KIRÁLY – Judit KOÓS

Budapest 2020

Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 3.

Editors:
Piroska CSENGERI
András KALLI
Ágnes KIRÁLY
Judit KOÓS

Available online at <http://dissarch.elte.hu>
Contact: dissarch@btk.elte.hu

ISSN 2064-4574

© Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences
Technical editor and layout: Gábor Váczi

Budapest 2020

TARTALOM – CONTENTS

CSENGERI Piroska – KALLI András – KIRÁLY Ágnes – KOÓS Judit	7
<i>Előszó</i>	
KIRÁLY Attila – FARAGÓ Norbert – MESTER Zsolt	9
<i>Hasznos rítusok és haszontalan technikák. A rituális cselekvés régészeti azonosításának néhány elméleti kérdése egy pattintott kő leletegyüttes kapcsán</i>	
REZI KATÓ Gábor	43
<i>A Baradla-barlang mint rituális tér</i>	
Csilla FARKAS – Antónia MARCSIK – Andrea HEGYI	59
<i>Human Remains in the Central Area of a Bronze Age Multi-layered Settlement at Boconád-Alatka-puszta</i>	
MELIS Eszter	75
<i>A nemi identitás kifejezésének vizsgálata a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori csontvázas temetkezései körében</i>	
GULYÁS András – SÜMEGI Pál	101
<i>Kutatások Szarvas-Arborétum-Rózsakert és Szarvas-Arborétum-Filagória-dombja lelőhelyeken. Előzetes jelentés</i>	
Emília PÁSZTOR	111
<i>The Role of Sun Symbols in the Burial Rite of the Middle Bronze Age Ványa Culture: A case study</i>	
SÁNTA Gábor	129
<i>Közösségi cselekvéssorok nyomai Domaszék-Börcsök-tanyán, a halomsíros kultúra településén</i>	
Polett KÓSA	163
<i>New Results from Megyaszó-Halom-oldal dűlő: Soil-sample analysis and a hypothetical reconstruction of the funerary ritual</i>	

Kristóf FÜLÖP	171
<hr/>	
<i>The Ritual Role of Wells beyond their Everyday Water-providing Function: A Late Bronze Age well from Pusztataskony-Ledence</i>	
VÁCZI Gábor	193
<hr/>	
<i>Az urnás-hamvasztásos temetkezés eseménysorának elemzése az urnamezős időszak balatonendrédi temetőjének példáján</i>	
László GUCSI	215
<hr/>	
<i>Methods of Identification for Ceramics with Traces of Secondary Burning and their Occurences in Mortuary and Ritual-related Assemblages</i>	
Gábor ILON	241
<hr/>	
<i>Grindstone: Grinding... and Human Sacrifice? Why?</i>	
FEKETE Mária – SZABÓ Géza	259
<hr/>	
<i>Újdonságok – kellékek – rítus – interpretáció. A reprezentatív bronzedények, kerámia utánzataik, festett-faragott agancstárgyak és a regölyi építmény értelmezése</i>	
Márta GALÁNTA	281
<hr/>	
<i>Boys Becoming Men: Male initiation rites in a North-Eastern Nigerian village</i>	

Előszó

CSENGERI PIROSKA

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

csengeri@hermuz.hu

KALLI ANDRÁS

Várkapitányság Nonprofit Zrt.

andraskalli2@gmail.com

KIRÁLY ÁGNES

Bölcseztudományi Kutatóközpont

Régészeti Intézet

kiraly.agnes@btk.mta.hu

KOÓS JUDIT

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

skoosjudit@gmail.com

2015. október 14–16. között a miskolci Herman Ottó Múzeum rendezte meg a IX. ΜΩΜΟΣ konferenciát, vagyis az Őskoros Kutatók IX. Összejövetelét. E konferenciasorozat 1997-ben indult útjára, és hagyományosan két évente, mindig egy meghatározott témakörben ad lehetőséget az ősrégészet kutatóinak újabb eredményeik bemutatására. Debrecen, Szombathely, Kőszeg és Százhalombatta után Miskolc városa először adott otthont a programnak.

A konferencia témája ezúttal „*A rituálé régészete*” volt, a tematika kidolgozását az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének kutatói segítették. A felvezető és összefoglaló előadásokon túl a *Strukturált depozitumok; Rituális cselekvésmódok és rituális specialisták; Rituális tér (rituális építmények, rituális táj, rituális térhasználat)*; valamint a *Temetkezések mint rituális cselekvésformák* altémák köré rendeződött a program. A konferencia fő célja az volt, hogy közösen számba vegyük azokat a jelenségeket, melyek ebben a körben értelmezhetőek, ütköztessük az eltérő megközelítéseket, interpretációkat, és közös fogalmi keretet alakítsunk ki – hiszen a kutatás így tud megújulni, fejlődni.

Ezeknek a céloknak csak részben tudtunk megfelelni, a konferenciát mégis eredményesen zártuk. A három nap alatt 31 előadás hangzott el, mellettük 12 poszter is bemutatásra került. A résztvevő 120 kutatót és érdeklődőt rendhagyó módon fogadó „Pannon-tenger Múzeum” hangulatos helyszínnek bizonyult, és sokat jelentett, hogy a szervezésben a Múzeum munkatársai és a közel 40 fős Régészeti Tár egy emberként vett részt.

Az esemény óta eltelt négy évben több kutató munkája is megjelent, így ebben a kötetben tizennégy tanulmány kapott helyet. A közlések a konferencia altémáit felbontva, immár időrendi sorrendben, a kőkorszaktól a vaskor végéig foglalkoznak a „rituálé régészettel”, eredményeiket egy kulturális antropológiai tanulmány egészíti ki. A kötet kiadása egy sikertelen pályázatot követően a Herman Ottó Múzeumban anyagi nehézségekbe ütközött, emiatt a Szervezők nevében szeretnénk megköszönni az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének a lehetőséget, és különösen Váczi Gábor áldozatos munkáját, amelynek révén a *Dissertationes Archaeologicae* sorozat *Supplementum* köteteként végül mégis hozzáférhetővé válhat a kutatás és az érdeklődők számára.

A Baradla-barlang mint rituális tér

REZI KATÓ GÁBOR

Magyar Nemzeti Múzeum
Esztergomi Vármúzeuma

rkg@hnm.hu

Absztrakt

A Baradla-barlang egyike a legrégebb óta ismert régészeti lelőhelyeinknek, kutatása bő másfél évszázados múltra tekint vissza. Áttekintve azonban a kutatás eddigi eredményeit arra a megállapításra juthattunk, hogy a köztudatba beépülő toposzok mellett a legtöbb releváns kérdés a mai napig megválaszolatlan maradt. Két fő kérdéscsoportról beszélhetünk: a kronológiai kérdésekről és a Baradla – mint „funkcionális” tér – településtörténeti és/vagy rituális helyként értelmezhető szerepéről. A jelen tanulmány a neolitikum és a bronzkor időszakában az utóbbi kérdéskört vizsgálja. A régi információk újraértékelésével és a legfrissebb eredmények figyelembe vételével a kutatás korábbi álláspontjához képest úgy véljük, hogy a barlang e korszakokban különleges, rituális tér volt, nem profán cselekmények helyszíne. Az is kimondható, hogy a két időszak rituális cselekedetei, a barlang szakrális jelentőségei is eltérnek egymástól.

Bevezetés

A Baradla-barlang egyike a legrégebb óta ismert régészeti lelőhelyeinknek, kutatása bő másfél évszázados múltra tekint vissza.¹ Sajnálatos módon ugyanakkor a kutatás ma is adós egy modern szakmonográfiai összefoglalással. Noha kitűnő kutatók sora foglalkozott a barlang korai történelmével, a ténylegesen egységes kutatás hiánya rányomta a bélyegét a leletek, dokumentációk sorsára. A Baradla hatalmas mennyiségű leletanyaga az évtizedek alatt egyrészt folyamatosan pusztult (ha nem is mindig rossz szándékból), másrészt a szakemberek által feltárt, kikerülő leletek sorsa sem volt feltétlenül biztosított. Nehéz megbecsülni, hogy a lelőhely eredeti objektum- és leletmennyiségének mekkora része maradt ránk a 21. század elejére, de becslésem szerint ez a szám közelebb lehet a tíz százalékhoz, mint a húszhoz...

Egységes szemlélettel áttekintve a kutatás eddig felhalmozott adatait és az ebből levont következtetéseket, arra a megállapításra juthattunk, hogy a köztudatba beépülő – gyakran csak feltételezéseken alapuló – toposzok mellett a legtöbb releváns kérdés a mai napig megválaszolatlan maradt a Baradla korai történelméről. A barlang régészeti anyagairól a szakirodalomban megjelent közlések jelentős része hiányos, ellentmondásos vagy éppen hibás. Ugyanakkor a leletek és objektumok pusztulása mellett feledésbe merültek korábban ismert, elsőrendű információk.² Szerencsére elmondhatjuk: még mindig fantasztikusan nagy számban állnak rendelkezésre a barlangon belül új régészeti források, melyeket a modern analitikai vizsgálatokkal ötvözve talán válaszokat lehet adni az eddig megválaszolatlan kérdésekre.

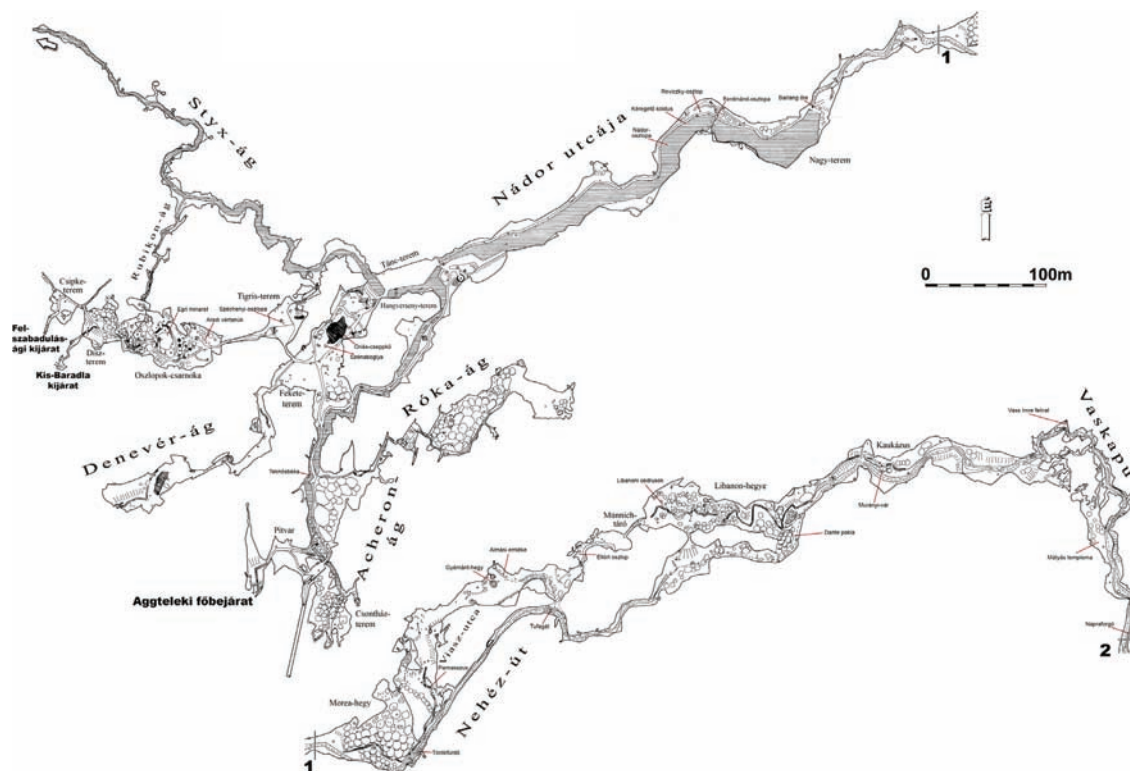
1 GRUBER 2001; LACZI 2011, 12–75; REZI KATÓ 2014, 328–336.

2 NYÁRY 1877; NYÁRY 1881.

A Baradla-barlang humán történelme esetében legalább két fő – klasszikusnak tekinthető – kérdéscsoportról beszélhetünk:

- Kronológiai kérdések: Létezik-e régészeti bizonyíték a barlang paleolitikus használatára? Mely kultúrákhoz, népességhez köthetőek a lelőhelyen feltárt temetkezések, emberi maradványok?
- A Baradla – mint „funkcionális” tér – településtörténeti és/vagy rituális helyként értelmezhető szerepe és jelentősége, figyelembe véve annak változó jellegét is az egyes kronológiai periódusok tekintetében (1. kép).

Jelen tanulmányban csupán a második ponttal, azon belül is csak az újkőkori és késő bronzkori periódus kérdéseivel kívánok foglalkozni, hangsúlyozva azonban azt, hogy számos más nyitott kérdés is létezik, melyek megválaszolásra várnak...

1. kép. A Baradla-barlang főága (Forrás: Országos Barlangnyilvántartás, http://www.termeszetvedelem.hu/index.php?pg=cave_5430-1).

Fig. 1. The main branch of cave Baradla (Source: Hungarian Cave Register, http://www.termeszetvedelem.hu/index.php?pg=cave_5430-1)

Újkőkor

Teljes szakirodalmi áttekintés ismeretében is nehezen megfogalmazható az az összegző tudásanyag, amit a Baradla neolitikus időszakáról kiderített a kutatás. Nagyjából tudható, hogy a fiatalabb vonaldíszes kerámia (Tiszadob-csoport) és a teljes bükki kultúra időszakában folyamatos volt itt az emberi jelenlét.³ Sajnos mindeddig egyetlen abszolút kronológiai adattal rendelkezünk: a Korek József által a barlang bejárata előtt feltárt 2. sz. sír⁴ csontanyagából készült

3 TOMPA 1929a; TOMPA 1937b; KOREK – PATAY 1958; KOREK 1970; KALICZ – MAKKAY 1977.

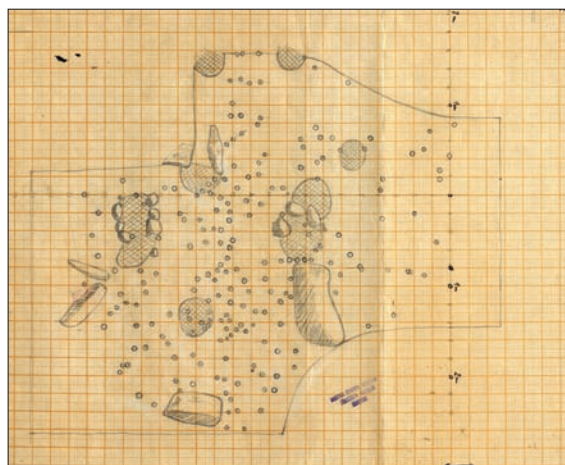
4 KOREK 1970, 7.

radiokarbon elemzés konvencionális ^{14}C adata: 6253 ± 37 BP (5300–5210 cal BC), ami jól illeszkedik az ismert hasonló adatokhoz,⁵ és a sír leletanyaga alapján is a vonaldíszes időszakhoz köthető. A kerámialeletek hagyományos tipológiai elemzése alapján hiátus nélküli, több száz éven át tartó, folyamatos humán tevékenység igazolható az újkőkorból a barlangban és előterében. Településtörténeti szempontból a barlangszáj előtt folytatott feltárásokból származik a legbővebb információnk:⁶ a bükkki kultúra háza(i), kemencéi, tűzhelyei és temetkezései egy „szokásos” nyíltszíni telepre utalnak. A szórványos információkból – a megsemmisített igen nagy mennyiségű objektum alapján – egy jelentősebb település meglétét feltételezhetjük.⁷ Noha a temetkezések és az egyetlen, hitelesen feltárt ház pozíciója véleményem szerint még további kérdéseket vet fel, egyelőre a telep létezésének folyamatosságára vonatkozólag nincs ismeretünk.

A szakirodalom egyik, gyakran evidenciaként kezelt felvetése a neolitikus „életter”, vagyis telep-szerű funkció megléte a barlangon belül.⁸ Ez a feltételezés azonban olyan alapokra épül, amelyek erősen kétségesek. Talán a legismertebb kiindulási pont ebben a tárgykörben Gallus Sándor 1937-es, a Denevér-ágban végzett ásatásának eredménye.⁹ A gazdag bükkki leletanyag mellett Gallus ezen a helyen igen sűrűn egymás mellett lévő cölöpnymokat talált, kövekkel és tűzhelyekkel. A feltárásból Banner János közlése szerint két patkó alakú „ház” is rekonstruálható volt a barlangon belül. Banner szerint a feltételezett építmény a tűzhelyeket védhette a lecsöpögő víztől.¹⁰ Sajnos ennek a feltárásnak a dokumentációja szinte teljesen eltűnt.¹¹ A fennmaradt egy darab eredeti rajz mint dokumentáció¹² alapján azonban egyértelműen látható, hogy a feltárás hivatkozott helyszíne a Denevér-ágban egy 4×4 m-es terület (2. kép). Azt nem tudjuk, hogy a Denevér-ágban belül pontosan hol lehetett, de az biztos, hogy nem az ún. Nagyteremben. A letisztított felszínen talált nyomok rekonstrukciós elképzeléséhez nehéz logikus funkciót találni, ugyanis a barlangban nincs eső és szél, teljesen felesleges ezek ellen védekezni.¹³

1937-ben Párducz Mihály cölöphelyeket fedezett fel a barlangban, melyeket a rétegtani viszonyok alapján a bükkki kultúrához sorolt, és megpróbálta rekonstruálni ezek szerkezetét.¹⁴

Ezek a feltevések, valamint Párducz és Korek a Hillebrand Jenő (Kőlyuk II)-barlangban folytatott ásatásainak hasonló eredményei lesznek

2. kép. Gallus Sándor ásatási rajza, Denevér-ág (Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattára: 15.A.I.).

Fig. 2. The excavation drawing of Sándor Gallus, 'Bat' branch of cave Baradla (Hungarian National Museum, Central Database: 15.A.I.).

5 CSENGERI 2010.

6 KOREK 1970; REZI KATÓ 1997.

7 VÉRTES 1967.

8 KOREK 1958; KÉRDŐ 2000.

9 BANNER 1943; KOREK – PATAY 1958.

10 BANNER 1943, 10–11.

11 A leletek a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban MNM) Őskori Gyűjteményében: 1937.40; 1939.36; 1939.64 leltári számokon található.

12 MNM Központi Adattára: 15.A.I.

13 HOLL 2007.

14 PÁRDUCZ 1949, 111–112.

az alapjai a bükki kultúra „barlangi települése” toposzának.¹⁵ Noha a Baradla rendkívüli mennyiségű újkőkori leletet szolgáltatott, és a kiépített turistautak mentén ma is szép számmal találhatóak cölöpnymok, többretegű tüzelőhelyek,¹⁶ nincs olyan egyértelmű adat, amely azt támasztaná alá, hogy az újkőkori folyamán funkcionálisan települési térként használták volna a barlangot (3. kép). Ez természetesen rövidebb-hosszabb időre, egy-egy rendkívüli esemény (időjárás, háborús konfliktus) kapcsán nem tartható kizártnak, ám inkább csak kivételként értelmezhető. De hogyan magyarázható akkor a barlangból előkerülő nagy mennyiségű tárgyi lelet és a felsorolt objektumok?

3. kép. Egykori régészeti feltárás gödre a barlangban.
Fig. 3. Former archaeological excavation pit in the cave.

Jakucs László geológus 1953 és 1963 között volt a Baradla igazgatója, amikor is sok olyan tevékenység folyt a barlangban, melynek régészeti eredményei vagy éppen káreseményei voltak. Jakucs maga is sok esetben szolgáltatott adatokkal a régészeknek közvetlen tapasztalataiból. Ezek egy része a mai napig vitatott hitelességű. 1962-ben megjelent könyvében részletesen beszámolt egy felfedezésről, amelyet később a helyszínelő múzeumi szakemberek is rögzítettek jelentésükben, de mind a mai napig nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget a kutatás.¹⁷

Az egyik résztvevő, Vértés László így írt erről:

„A Matyó rojt nevű képződménynél egy kisméretű, természetes cseppkő-üregben állítólag két gyermek csontváz töredékei, bronznyomok és egy bizonytalan „cseppkőből esztergált” tárgy került elő. Jakucs szerint ez utóbbi és a csontok egy része Nemeskéri János antropológusnál található. A cseppkőüregben jelenleg már semmi sincs, de megállapítható, hogy kb. 20×15 cm méretű medence, amit egy nagyobb, letört cseppkődarabbal fedtek le. Utólagos érdeklődésünkre Nemeskéri János elmondta, hogy Jakucs nem adta át neki a jelzett „esztergált” tárgyat. Ennek a leletnek sem korát, sem jellegét az adott körülmény miatt megállapítani már nem lehetett.”¹⁸

A könyvben közölt fotó¹⁹ alapján László Orsolya antropológus²⁰ véleménye: a fotón minimum két egyén maradványai láthatóak keverten, egy kb. 3–5 éves gyermek vázcsontjai, állkapocs töredékei és egy juvenis vagy 12–16 év körüli egyén vázrészei, valamint egy vagy két másik állkapocs töredék.

A 2002-ben végzett dokumentációs munkák során a barlang ún. Hangversenytermében a magasabban fekvő, cseppkőves részen egy cseppkőmedencében (a fal mellett) szabadon lévő, bolygatott gyermekváz maradványait találtuk meg egy díszítetlen, neolitikus tál töredékeivel

15 KOREK 1958.

16 REZI KATÓ 2004, 241–242.

17 JAKUCS 1962, 57–63.

18 VÉRTES 1961.

19 JAKUCS 1962, szám nélküli fotók a 48–49 oldalak között.

20 László Orsolya (MNM Régészeti Feltárási és Leletfeldolgozási Főosztály) szíves szóbeli közlése.

4. kép. Emberi maradványok, Hangversenyterem.
Fig. 4. Human remains, Concert Hall of cave Baradla.

5. kép. Emberi maradványok, Róka-ág.
Fig. 5. Human remains, 'Fox' branch of cave Baradla.

tő, hogy már lebomlott állapotban helyezték el a halottakat. Egy esetben talákoztunk ennek a kormeghatározásnak ellentmondó adattal: a Matyó rojtnál talált egyik csonton rézoxid okozta elszíneződést említ a leírás.²³ Az előadás elhangzása és a tanulmány megjelenése közötti időben azonban ¹⁴C vizsgálatokra került sor, így most már tudjuk, hogy a Róka-ágban talált két vázmaradvány biztosan nem az újkőkorhoz, hanem a tatárjárás korához köthető!

Visszatérve az újkőkor időszakához, ezen a ponton kell hivatkoznunk Márton Lajos és Kadić Ottokár 1910-es ásatásának leírására.²⁴

(4. kép).²¹ A leletek vélt összefüggésének felismerését egy újabb felfedezés jelentette: 2015-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE BTK) Régészettudományi Intézetének kollégái műszeres leletfelderítés során a Róka-ágban, egy kőtömbök közötti részben, kb. 1,5 méter mélységben, a beesett cseppkődarabok alatt fedeztek fel egy emberi koponyát és vázcsontokat (5. kép). A maradványok mellett egy tenyérszerű, bordadíszes újkőkori kerámiadarab is hevert. A kassziklás alapterülete kb. 1,5 × 1 m.²² Az antropológus szakértő szerint ez a „sír” egy 14 év körüli egyén koponyáját, állkapcsát és vázmaradványait tartalmazta. A váz bolygatott, de valószínűleg a jobb oldalán feküdt. A vázelemek a kis sziklaplató bal szélén koncentráálódtak. Csak a későbbi vizsgálódások során derült ki, hogy ugyanaz a cseppkőformáció egy kicsit feljebb egy másik halottat is rejtett: egy újszülött koponyacsontjai, állkapcsa és vázmaradványai kerültek elő ugyanitt, szintén egy kis cseppkőmedencében.

Tehát legalább öt csecsemő vagy fiatal gyermek hasonló körülmények között elhelyezett vázát tarthatjuk számon a barlangból. Az előadás elhangzásakor (2015) e vázakat a gyér leletek ellenére az újkőkor időszakához kötöttük. A testek elhelyezése azonos módon történt: cseppkőmedencében, minimális melléklettel vagy nélküle, (föld vagy kő) takarás nélkül – elképzelhető,

21 HOLL 2007, 275.

22 V. Szabó Gábor (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) szíves szóbeli közlése.

23 JAKUCS 1962, 60; VÉRTES 1961.

24 KADIĆ 1911; MÁRTON 1911.

„A csontanyagának legalább 50%-a emberi csont. Az emberi csontvázakat a Folyosóban találtuk alig 0,5 m mélységben. Egy-egy csontvázból csak egyes csontokat találtunk s ezeknek is jó része már el volt málva. A koponyákból egyetlenegy teljes példányt sem találtunk, mindenütt csak fogyatékos töredékek kerültek ki. Az emberi csontok kiemelését a legnagyobb elővigyázattal végeztük s Márton Lajos dr. barátommal arról győződünk meg, hogy ezek sem zsugorodott, sem kinyújtott, hanem összevisszahányt helyzetben feküdtek. Érdekes, hogy az emberi csontok a többi emlőscsonttal együtt: szálban levő tűzhelyekben találtattak, melyek a felásott terület egész vonalán sehol sem voltak megbolygatva. Mindezekből az következik, hogy a szóban forgó csontvázak nem voltak eltemetve, hanem más valamely úton kerültek a többi konyhahulladékkal a tűzhelyekbe. Nincs kizárva, hogy itt kannibálizmussal állunk szemben: ez a föltevés azonban még további bizonyítékra szorul.”²⁵

Az előkerült embertani anyag feldolgozását Hillebrand Jenő végezte. Hasonló megállapításokra jutott, mint Kadić: szerinte a tűzhely körül előkerülő embercsontokon eszköznyomok láthatóak, illetve figyelemre méltónak találta a fiatal egyének nagy számát.²⁶

Összefoglalva ismereteinket a Baradla funkcionális szerepéről az újkőkorból a következő eredményekre juthatunk: a barlangban és környezetében hosszú – több száz éven át tartó –, hiátus nélküli emberi jelenlét állapítható meg. A „hagyományos” értelemben vett település és temetkezés leletei és objektumai a barlangszáj előtti területen találhatóak. A barlangon belüli leletek és jelenségek arra utalnak, hogy a belső tér nem profán cselekmények helyszíne volt, azt a mindennapi élettől eltérő funkciókkal ruházták fel. Erről a következő adatok állnak rendelkezésünkre:

- Tompa Ferenc leírása a Csontházban feltárt „szentélyről”, vagyis egy kimagasodó peremmel körülvett, agyaggal kitapasztott és kiegészített neolitikus tűzhelyről, amelyen az edények alátámasztására kör alakú bemélyedéseket is kiképeztek. Funkciója szakrális jellegű lehetett.²⁷
- A barlangban számos, sokszor megújított tüzelőhely (nem kemence!) található, igen gazdag kerámiaanyaggal. A feltárások alapján feltételezhető, hogy a tüzelőhelyek egy részéhez emberi csontok is köthetőek, melyek nagy számban fiatal egyének maradványai voltak.
- A barlangi tér rendkívül gazdag kerámiaanyagának mennyisége funkcionálisan nem magyarázható, az élelmiszer-raktározás a barlangon belül a klíma miatt értelmetlen lenne. Fontos viszont, hogy a leletanyag különleges díszítésű darabokban gazdag.²⁸

A fentieket erősítik a Domica-barlang ismert jellegzetességei, melyeket nem lehet elkülönülten értelmezni a Baradlától: mint például karcolatok, „festett” ábrák, melyeknek megléte a Baradla esetében is joggal feltételezhető.²⁹

Mindezek alapján úgy vélem, hogy a Baradlaban az újkőkori folyamán hosszú időszakon keresztül – a barlang csaknem egész bejárható területén – jól meghatározott, azonos forma szerinti rituális cselekmények zajlottak, azaz a barlang belseje rituális térként funkcionált, elkülönülve a profán tértől. A barlangban megfigyelt „lakóobjektumok” szerepe is értelmezhetővé válik, ha azokat ebben a szakrális térben figyeljük, azaz nem funkcionális szerepet tulajdonítunk nekik. A rituális térben a profán tárgyak már szakrális presztízst és értelmet nyernek.

25 KADIĆ 1911, 668.

26 HILLEBRAND 1913.

27 TOMPA 1929a; TOMPA 1929b.

28 KALICZ – KOÓS 2000.

29 LICHARDUS 1968; SOJÁK 2014.

Az itt gyakorolt rítusok formája, folyamata jelenlegi ismereteink alapján nem besorolható vagy rekonstruálható, de minden lehetőség adott arra, hogy további kutatásokkal – alapvetően a korábbi leletek és eredmények felülvizsgálatával és modern természettudományos módszerekkel – sokkal tovább legyen finomítható.

Bronzkor

A Baradla másik jelentős régészeti periódusát kétségkívül a késő bronzkori Kyjatice-időszak jelenti. A teljes leletanyag újraértékelése egyszer talán majd finomabb kronológiát is eredményezhet, mindaddig azonban – nagyjából hasonlóképp a bükki kultúrához – azt mondhatjuk, hogy a leletek a teljes Kyjatice-periódust képviselik, így újabb, mintegy 500 évnyi folyamatos-
ságot feltételezhetünk a barlang használatában.³⁰ Fontos változás azonban a korábbiakhoz képest, hogy a tér használata jócskán visszaszorul, elsősorban a bejárathoz közelebbi szakaszokra koncentrálódik. A késő bronzkorban csak a bejáratok környékét (Főbejárat, Denevér-ág) és a barlang simább, tevékenységre alkalmasabb helyeit használják.³¹

A döbbenetes mennyiségű neolitikus kerámiához képest a Kyjatice-leletek száma ugyan valamivel szerényebb, de így is bőséges. A kiugró mennyiségi adatok itt elsősorban az emberi maradványok tekintetében érdekesek. A barlanggal kapcsolatban szinte minden korai úti-beszámoló kiemeli az emberi csontmaradványok megdöbbentő arányát. 1876-tól kezdődően (bár már korábban is kutatták) minimum egy tucat intenzív ásatás történt a barlang bronzkori temetkezéseket tekintve kiemelt részeiben: a Pitvar – Temetkezési folyosó – Csontház területén. Képtelenség a dokumentációk alapján pontosan megbecsülni az előkerült emberi maradványok számát, de kétségtelenül százas nagyságrendről beszélhetünk.

Csak Nyáry Jenő első ásatásaiból közel 70 egyén maradványaira utaló feljegyzéseket számolhatunk össze: 41 sír + 26 állkapocs és koponya (6. kép).

6. kép. A Temetkezési folyosó sírjai (NYÁRY 1881, III. tábla, Temetkezési folyosó alaprajza).

Fig. 6. Tombs of the Funeral corridor of cave Baradla (NYÁRY 1881, Plate III, Plan of the Funeral corridor).

30 MERVEL 2016, 61.

31 HOLL 2007, 21 és 5. kép.

A nagy műveltségű, családi kapcsolatai által a régészet felé érdeklődést mutató szakember három alkalommal ástott közel egy év alatt (1876–77 folyamán) a barlangban. Első eredményeit a Budapesten megrendezett VIII. Embertani és Ősrégészeti Kongresszuson mutatta be, nagy érdeklődést keltő beszámolójában.³² Később az eredményeket egy 179 oldal terjedelmű, 335 lelet rajzát tartalmazó monográfiában foglalta össze.³³ A három ásatás leletanyagának feldolgozását a kor jeles hazai és külföldi szakemberei végezték el. Nyáry megfigyelései, dokumentációi rendkívül fontosak számunkra, hiszen ő volt az első, aki szinte érintetlen területeket tárhatott fel a barlang legfontosabb, legértékesebb részein: a Pitvarban, a Csontházban, a Temetkezési folyosón és a Denevér-ágban. Nyáry monográfiája messze túlhaladta egy szakterület korlátait. Körültekintő, a mai kívánalmaknak is megfelelő interdiszciplináris munka, korának legjobb színvonalán. Alapos kitekintést nyújt, egyfelől a legfontosabb ismeretek tekintetében az ásatások és a barlang jelentőségének megítéléséhez, másrészt a dokumentálást és feldolgozást tekintve ma is helytálló tematikával, széleskörű ismeretrendszerrel és a legrangosabb kutatógárdával dolgozott. Úgy fogalmazhatnánk, hogy maximalista volt a szó legnemesebb értelmében. Ezt le kell szögeznünk, mert dokumentációja mérhetetlenül fontos és megismételhetetlen, méltatlanul merült feledésbe! Ugyan a tudomány ismeretanyaga és lehetőségei ma már messze felülmúlják az akkori szintet, Nyáry számos megfigyelésének még nagy jelentősége lehet a számunkra.

A temetkezésekkel és embermaradványokkal kapcsolatban is fontos dolgokat jegyzett fel. A Csontházban folytatott első ásatás kapcsán írja:

„Fölötte érdekesnek találtam azon körülményt, hogy a stalagmit közt emberi és állati csontok, nevezetesen pedig emberi állkapcsok voltak lelhetők. E körülményből, valamint abból, hogy mesterségesen hasított és szenesedett emberi csontok is jelentkeznek, az a föltevés is előállhat, hogy akkoron itt emberevők (antropophagok) tanyáztak. ... A csepegőkő áttörése után a barlang alatt kisebb-nagyobb üregek mutatkoztak, melyekből néhány emberi állkapcsot szedtünk ki. A különféle helyeken talált emberi állkapcsok közül 10 koros és 16 fiatal egyéné volt.”³⁴

Sajnos a körülmények nem teszik lehetővé, hogy ezeket a maradványokat korszakhoz köthesük, mégis nagyon egybecsengenek a már idézett Márton–Kadić-féle megfigyeléssel.³⁵

A legjelentősebb Nyáry-féle eredmények azonban kétségkívül azokhoz a sírokhoz kötődnek, amelyeket a Pitvar és a Temetkezési folyosó területén tárt fel. A temetkezési rítus ezek esetében teljesen egyforma. Nyáry részletesen beszámol a feltárt sírokról és a mellékletekről. A dokumentáció és a ránk maradt leletek azonban számos kérdést vetnek fel, melyekre egyelőre nem tudunk választ adni: például, hogyan fértek el a sírok a Nyáry-szerinti két sorban a folyosón (7. kép)? A mellékletek egyes megmaradt darabjai hogyan sorolhatóak be a Kyjatice-kultúrába?

Az előkerült maradványok azonos temetési rítusa – logikusan – egy kultúrára utal. Az, hogy a sírok egy része vagy egésze köthető a Kyjatice-kultúrához, eddig inkább csak feltételezés volt, hiszen sem a rítus, sem a sírokhoz köthető mellékletek nem voltak egyértelműen jellemzőek a kultúrára. A temetkezések és az egyébként a barlang bronzkori leleteinek zömét adó Kyjatice-kerámia egykorúsága tehát csupán hipotézis volt. A frissen elvégzett radiokarbon vizsgálat

32 NYÁRY 1877.

33 NYÁRY 1881.

34 NYÁRY 1881, 25–26.

35 KADIĆ 1911, 668.

szerint azonban az egyik olyan koponya, amely igen nagy biztossággal köthető a Nyáry-ásatásokhoz³⁶ a konvencionális ¹⁴C kor szerinti 2908±32 BP (1190–1030 cal BC) eredményt hozott, ami jól korrelál az ismert Kyjatice-dátumokkal.

7. kép. A Temetkezési folyosó valós mérete.

Fig. 7. Real size of the Funeral corridor of cave Baradla.

A „barlangi telepek” szerepének a Kyjatice-kultúrán belüli megítélése az elmúlt időkben változott. Kemenczei Tibor a nagyobb barlangokat alkalmasnak tartotta a hosszabb idejű megtelepedésre, a kisebbeket pedig átmeneti településeknek tekintette. Átvette Korektól a barlangi cölöpépítmények toposzát is.³⁷ Hasonlóan a földvárak építéséhez, a barlangi települések létrejöttét is a Gáva-kultúra támadása elleni védekezésben látta. Szerinte miután kiépültek a földvárak, már csak a nagyobb barlangok maradtak lakottak, amelyek a hagyományos, erdei életmódot folytató csoportok lakhelyeivé váltak. A kutatás ma már nem védekezésnek látja a hegyvidék és vele együtt a barlangok meghódítását, hanem olyan összetett folyamatokat feltételez, amelyek következtében az addigi lakatlan területek is benépesültek.³⁸ A különleges rítusú temetkezések és az arany- és bronzdepók jelenlétéből adódóan felmerül, és egyre nagyobb teret kap a barlangok mint rituális terek értelmezésének a lehetősége is.³⁹

A barlangok tényleges funkcióját egy adott kultúra életében sok összetevő határozza meg.⁴⁰ Áttekintve a Baradla bronzkorra tehető leleteit és az objektumokra vonatkozó adatokat, nincs olyan információ, amely alátámasztaná, hogy a barlang belsejét valóban települési (lakás vagy raktározás) célra használták volna ebben az időszakban. Az újkőkorhoz képest érzékelhetően csak a bejárathoz közeli terekre korlátozódik a leletanyag zöme,⁴¹ és abban sem lehetünk teljesen biztosak, hogy a barlang előtt egy tényleges teleppel számolhatunk.

A Kyjatice-kultúra temetkezési szokásaiban a legáltalánosabb a hamvasztásos rítus, ezen belül megtalálható az urnás és a szórthamvas temetkezés is. Mind a két rítus fellelhető olyan

36 Magyar Természettudományi Múzeum (TTM) Embertani Tár: 31. leltári számon.

37 KEMENCZEI 1970, 30.

38 V. SZABÓ 2004, 149.

39 BÁRTA 1958, 354–355.

40 NYÍRÓ 2015, 40.

41 HOLL 2007.

síroknál, ahol lapos kövekből kőládákat alakítanak ki, és ezeket kövekkel fedik; a sírokba több edényt helyeznek el mellékletként a hamvakat tartalmazó urnák mellé.⁴² Előfordulnak azonban csontvázas temetkezések és olyan esetek is, ahol csak részleges maradványok kerülnek elő,⁴³ de ismerünk olyan „korhasztásos” temetkezéseket, amelyek nem barlangban történtek. Például Ludas-Varjú-dűlő lelőhelyen a késő bronzkori település gödreiből kerültek elő emberi csontvázak. Az ásató megfigyelései alapján némelyik gödörben melléklet is volt.⁴⁴ Az ember-tani vizsgálatok során legalább 26 egyén csontjait lehetett azonosítani: 18 felnőtt, 7 tíz év alatti gyerek és egy meghatározhatatlan korú egyén; a nemek fele-fele arányban fordulnak elő. A település gödreiből előkerült maradványok egy teljesen szokatlan temetkezési mód nyomainak tekinthetők a késő bronzkorban.

A barlangokban található temetkezések és maradványok különleges szerepére már régóta felfigyelt a kutatás.⁴⁵ A késő bronzkorra keltezhető emberi maradványok azonban általában más korszak leleteivel keverten jelentkeztek a kultúrrétegekben, így a töredékes emberi vázrészeket nem lehetett egyértelműen korhoz kötni. Emiatt a rítus értelmezése is csekély alátámasztottsággal bírt. A Csapás-tetői-barlang esetében például, a valószínűleg késő bronzkorhoz köthető szórvány emberi csigolyán rágásnyomok voltak felfedezhetőek. Kordos László vetette fel ezzel kapcsolatban a következőket:

„Gyakori eset, hogy a barlangok holocén üledékéből előkerül néhány embercsont, tehát a halottakat nem temették el minden esetben, talán az erdőben hagyva, az állatok hordták szét maradványait.”⁴⁶

Tovább gondolva ezt a lehetőséget Nyírő Ádám Artúr úgy véli:

„hogy a nyílt felszínen hagyott holttestek esetleg egy, még nem dokumentált temetkezési rítus nyomai lettek volna a késő bronzkorban vagy a temetkezési szokásoktól teljesen független események eredményeként értékelhetjük.”⁴⁷

A Baradla-barlang esetében a halottakkal gyakorolt rítusokról (nevezzük most az egyszerűség kedvéért temetkezési rítusnak) Nyáry leírásaiból tájékozódhatunk. Kitűnő munkájának egyetlen hátránya, hogy az információk gyakran teljesen egymástól elszakítva, a tanulmányok legkülönbözőbb helyein vannak elrejtve, de mindent összevetve a következőket mondhatjuk el megfigyelései alapján:

- a halottak tájolása azonos, valószínűleg azonban nem égtáj szerinti⁴⁸
- a halottak kivétel nélkül „földfelé” fektetett arccal feküdtek.⁴⁹ A leírások során konsekvensen használja ezt a kifejezést, ezért nehéz eldönteni, hogy az a „fölfelé” megfelelő-e, de a rajzok alapján ezt tartom valószínűnek
- a koponya alatt kőlap van, erre fektették
- a koponya felett „takarásként” cserépdarabok, nagyméretű kerámiaaljak (összetörve!?) vagy egy kőlap található
- a koponyákon kisebb égésnyom látható oldalt, több esetben az égéstől függetlenül zöld (réz-oxid) foltok (8. kép)

42 FURMÁNEK et al. 2010, 126–127.

43 KEMENCZEI 1970, 31.

44 DOMBORÓCZKI 2004, 8, 10.

45 KEMENCZEI 1970, 31–32.

46 KORDOS 1973, 56.

47 NYÍRŐ 2015, 41–42.

48 NYÁRY 1881, a temetkezési folyosó alaprajza, szám nélkül.

49 NYÁRY 1881, 28–29.

- a halottak mellett kisebb tárgyi mellékletek kerültek elő (kerámia, csont- vagy kőeszköz)
- a halott mellett növényi magvak voltak, legalább egy esetben pedig elszenesedett búza-kenyér⁵⁰
- a testeket minimális takarófüldevel (20 cm) és minimális temetési mélységben (40 cm) helyezik el, esetleg az aktuális járósíntnél magasabban fekvő fülkébe. A barlangban „klasszikus” temetkezési gödröt ásni igen nehéz és értelmetlen munka. Valószínű, hogy a testek szabadon vagy minimális takarással kerültek elhelyezésre, esetleg hosszabb időn keresztül visszajártak hozzájuk a rituálék elvégzésére. Azt, hogy ez egyfajta halotti tor lehetett-e – ahogy azt már Nyáry is feltételezte⁵¹ – nem tudhatjuk

8. kép. A 31-es leltári számú koponya (Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár).
Fig. 8. Skull, Inv. No. 31 (Hungarian National History Museum, Department of Anthropology).

Nyáry megfigyelésein túl további bizonyítékaink is vannak arra nézve, hogy rituális cselekmények történtek a barlangban. 1929-ben Tompa végzett feltárást a Csontház-teremben, ahol többek között egy bronzkincslet is előkerült: ívelt élű bronz lándzsahegy, bronz hárfafibula, keresztrovátkás bronz karkötő, egy kézfejtető bronztekercs és más bronztárgyak. A kincsleten egyértelműen felfedezhetőek voltak az égés nyomai (9. kép). A bronztárgyak előkerülési helyéhez közel egy csontvázás sírra bukkantak. A sírban a halott ujján egy lapos, bronzhuzalból készült, spirális gyűrűt találtak.⁵² Noha a két lelet összetartozására nincs bizonyíték, és a Tompa által felvetett „harcos” sírja feltevés is több sebből vérzik (a Tompa által páncélpitykéknek gondolt maradványok biztosan nem azok), az égés- és szándékos rongálásnyomok az egyes darabokon egyértelműen rituális cselekményre utalnak.

A barlangtér szakrális szerepét mutatja az az aranykincslet, amelyet Tompa segítője, Csalog József talált egy sziklahasadékban.⁵³ A lelet pontos helyhez kötése a nem túl bőséges leírások alapján kétséges, leginkább a Csontház-terem volt elfogadott. Az újabb eredmények alapján azonban ez valószínűleg a Pitvar lehetett.⁵⁴ A kincslet 28 db tárgyból állt, az ELTE BTK Régészettudományi Intézete műszeres leletfelderítése ezt mára 1 darabbal növelte. Két tárgy-típus képviselteti magát benne: a huzalból készült, különböző átmérőjű karikák és a szintén huzalból készített spiráltekercs-hengerek.⁵⁵ A kutatás újabban az ilyen típusú kincsleteket egyértelműen valamilyen rituális áldozattal azonosítja.⁵⁶ E feltételezés megerősítésre talált az Aggteleki Nemzeti Park területén található Szögliget-Hosszútetői-barlangban 2000–2008 között feltárt, jelenleg 15 darabból álló, formailag és a kísérőleletek tanúsága szerint kronológiailag is szinte teljesen azonos aranykincsletben. Ez a lelet szintén a barlang egyik ki-

50 NYÁRY 1881, 54.

51 NYÁRY 1881, 33.

52 TOMPA 1937b, 106–107.

53 TOMPA 1937a; CSALOG 1976, 61.

54 V. Szabó Gábor szíves szóbeli közlése.

55 TOMPA 1937a, 53.

56 V. SZABÓ 2012.

szögelléséből került elő, de valószínűleg föld alá volt temetve. Összetétele és helyzete alapján alapos okunk van feltételezni, hogy nem egyszerűen egy elrejtett kincsről, hanem áldozati adományról van szó.⁵⁷

9. kép. Tompa Ferenc feltárásának leletei, égett bronztárgyak.
Fig. 9. Findings of Ferenc Tompa's excavation, burnt bronze objects.

Összefoglalás

A Baradla két hosszú, a régészeti korszakokat tekintve legfontosabb időszakának adatait elemeztük. A régi információk újraértékelésével és friss eredmények figyelembevételével a kutatás korábbi álláspontjához képest úgy véljük, hogy a barlangtér a neolitikumban és a bronzkorban is különleges, nem profán cselekmények helyszíne, hanem rituális tér volt. Az is kimondható, hogy a két időszak rituális történései, a barlang szakrális jelentőségei eltérnek egymástól. Jelenleg kevesebb ismerettel rendelkezünk az újkőkori rítusok mibenlétéről. Úgy tűnik, hogy a barlang előtti telep jellege nem tér el a szokásos neolitikus településektől, de a barlangtér, melyet a bejárattól igen távoli helyeken is felhasználtak, kifejezetten csak rituális cselekmények helyszíne lehetett, amelyekben a profán tárgyak jelentősége is átértékelődött. Úgy gondoljuk, hogy ezek a rítusok nem kapcsolhatóak a temetkezésekhez. A barlangban elhelyezett fiatal egyén(ek) maradványai is inkább áldozatként értelmezhető(ek), mint temetésként. Az égett és talán feltört emberi maradványok, illetve a további leletek kontextusa egyelőre értelmezésre szorul, de az új vizsgálati módszerek nagyon sok lehetőséget adnak arra, hogy a későbbiekben ezeket a megfigyeléseket pontosítsuk, és a rítus célját, rendszerét megérthessük.

Az újkőkort követően évezredekken keresztül, egészen a késő bronzkorig nincs információ a barlang humán történelméről. Ekkor a Kyajtice-kultúra – hasonlóan más barlangokhoz – a Baradlát is használatába vette. Ez a használati funkció azonban szintén nem a mindennapi

57 FURMÁNEK 2002.

élettérrel és a megszokott profán tevékenységekkel függött össze. Jelenleg azt sem tudjuk biztosan, hogy a barlang környezetében létezett-e ebben a korszakban tényleges település, amely a barlangteret saját céljaira használta, vagy valamilyen közösség szélesebb értelemben vett szakrális objektuma volt a Baradla.

Az adatok alapján az itt gyakorolt cselekmények a halotti és/vagy a temetkezési rítusokkal álltak kapcsolatban. A halottat elhelyezték a barlangban, áldozatokat mutatva be számukra (étkezés, tűz, mellékletek, tárgyak „elrontása”, stb.), talán több alkalommal is. Sok további kérdés merül fel természetesen, például a temetés módja: vajon betakarták-e a testeket vagy hagyták a levegőn lebomlani? A rítusok mindig a halotthoz kapcsolódtak-e vagy más áldozati bemutatást is szolgáltak (például a kincsleletek elrejtése)? A jelenlegi adatok alapján megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a Baradla-barlang – legalább egyik funkciójaként – egyféle átmenti tér lehetett a földi és a túlvilág között, itt végezték el a halottakkal kapcsolatos átmeneti rítusokat. Mindezekről reményeink szerint a további vizsgálatokkal, kutatásokkal részletesebb ismereteket is nyerhetünk majd.

Irodalom

- BANNER, J. 1943: Az újabbkőkori lakóház kutatás mai állása Magyarországon (L'état actuel de la recherche des habitations Néolithiques en Hongrie). *Archaeologiai Értesítő* 4, 1–25.
- BÁRTA, J. 1958: Majda-Hraškova jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej (Die Majda-Hraško Höhle und ihre Funktion in der Hallstattzeit). *Slovenská archeológia* 6, 347–360.
- CSALOG, J. 1976: Az újkőkorszak embere. In: SZOMBATHY, V. (szerk.): *A magyar régészet regénye*. Budapest, 40–69.
- CSENGERI, P. 2010: A bükki kultúra kutatásának új eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: P. FISCHL, K. – LENGYEL, Gy. (szerk.): *Archeometria és régészet. Tanulmányok a „Régészet és segédtudományok” és a „Kognitív régészet és archeometria az őskőkortól” című konferenciáról*. Gesta 9. Miskolc. 55–77.
- DOMBORÓCZKI, L. 2004: Régészeti kutatások Ludas, Varjú-dűlőn 1998 és 2002 között (Előzetes jelentés) (Archaeological investigations at Ludas, Varjú-dűlő between 1998 and 2002 [Preliminary report]). In: KISFALUDI, J. (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Budapest, 5–23.
- FURMÁNEK, V. 2002: A Julcsa-barlangban végzett régészeti ásatások előzetes eredményei. In: FUNDÁREK, F. (ed.): *Veda na oboch brehoch Dunaja (Tudomány a Duna két partján)*. Dialógus könyvek. Bratislava. 66–71.
- FURMÁNEK, V. – MITÁŠ, V. – PAVELKOVÁ, J. 2010: The burial ground of the Kyjatice culture in Cinobaňa, Slovakia. In: GUBA, Sz. – TANKÓ, K. (eds): *„Régről kell kezdenünk”. Studia Archaeologica in Honorem Pauli Patay*. Szécsény, 125–136.
- GRUBER, P. 2001: *A Baradla-barlang bibliográfiája*. http://anp.nemzetipark.gov.hu/?pg=sub_324
- HILLEBRAND, J. 1913: Az aggteleki Baradla-barlangból újabban kikerült anthropológiai anyag ismertetése. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának értesítője* 14, 331–334.
- HOLL, B. 2007: A Baradla-barlang régészeti kutatása (Archaeological survey of the Baradla cave). *Archaeologiai Értesítő* 132, 267–288.
- JAKUCS, L. 1962: *A fagygyűfáklyás expedíció*. Budapest.

- KADIĆ, O. 1911: Jelentés az aggteleki Baradla-barlangban 1910-ben végzett rendszeres ásatásokról. *Földtudományi Közöny* 61, 665–668.
- KALICZ, N. – KOÓS, J. 2000: Újkőkori arcós edények a Kárpát-medence északkeleti részéből (Neolitische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 39, 15–44.
- KALICZ, N. – MAKKAY, J. 1977: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. Studia Archaeologica 7, Budapest.
- KEMENCZEI, T. 1970: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon (Die Kyjatice Kultur in Nordungarn [Auszug]). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 9, 17–78.
- KÉRDŐ, K. 2000: A község környékének régészeti emlékei. In: SZABLYÁR, P. – SZMORAD, F. (szerk.): *Jósvafő – település a források és barlangok völgyében*. Jósvafő, 41–48.
- KORDOS, L. 1973: A Csapás-tetői-barlang gerinces maradványai. *A Herman Ottó Múzeum Közleményei* 12, 52–57.
- KOREK, J. 1958: A bükki kultúra települése a Hillebrand barlangban (The settlement of the Bükk culture in the Hillebrand cave). *Folia Archaeologica* 10, 17–28.
- KOREK, J. 1970: Nyíltszíni bükki telep és sírok Aggteleken (Eine Freilandsiedlung und Gräber der Bükk-Kultur in Aggtelek). *Archaeologiai Értesítő* 97, 3–22., 134.
- KOREK, J. – PATAY, P. 1958: *A bükki kultúra elterjedése Magyarországon (Der Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn)*. Régészeti Füzetek II/2, Budapest.
- LACZI, O. 2011: *Az aggteleki Baradla-barlang neolitikus emlékéanyaga*. Diplomamunka, kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest.
- LICHARDUS, J. 1968: *Ľaskyňa Domica – najvýznačnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry (Domica-Höhle, die bedeutendste Siedlung der Bükker Kultur)*. Pamatníky našej minulosti 5, Bratislava.
- MÁRTON, L. 1911: Dr. Márton Lajos segédőr jelentése az aggteleki barlangi ásatásról. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról*. Budapest, 196–199.
- MERVEL, M. 2016: *A Baradla-barlang a késő bronzkorban. Régebbi ásatások kerámia leleteinek feldolgozása*. Alapszakos szakdolgozat, kézirat. ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest.
- NYÁRY, J. 1877: Les hommes de l'âge de la pierre dans caverne d'Aggtelek, Compté de Gömör. *Compte Rendu de la huitième session*. Budapest, 624–634.
- NYÁRY, J. 1881: *Az aggteleki barlang mint őskori temető*. Budapest.
- NYÍRŐ, Á. A. 2015: *Északkelet-Magyarország barlangi lelőhelyei a késő bronzkor időszakában*. Alapszakos szakdolgozat, kézirat. Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Régészeti Tanszék, Pécs.
- PÁRDU CZ, M. 1949: Bükkhegység – Kőlyuk II. barlang (Ásatási jelentések). *Archaeologiai Értesítő* 76, 111–112.
- REZI KATÓ, G. 1997: Aggtelek-Baradla-barlang bejárata. *Régészeti Füzetek* I/48, 5.
- REZI KATÓ, G. 2004: Miskolc, Baradla-barlang (Rövid jelentések). In: KISFALUDI, J. (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Budapest, 241–242.
- REZI KATÓ, G. 2014: A Baradla a történelem előtti időkben. In: GRUBER, P. – GAÁL, L. (szerk.): *A Baradla-Domica barlangrendszer. A barlang, amely összeköt*. Jósvafő, 327–354.
- SOJÁK, M. 2014: Domica az őskorban. In: GRUBER, P. – GAÁL, L. (szerk.): *A Baradla-Domica barlangrendszer. A barlang, amely összeköt*. Jósvafő, 355–366.

- V. SZABÓ, G. 2004: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken. In: NAGY, E. Gy. – DANI, J. – HAJDÚ, Zs. (szerk.): *ΜΟΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. Összevetelének konferenciakötete, Debrecen, 2000. november 6–8.* Debrecen, 137–168.
- V. SZABÓ, G. 2012: Késő bronzkori kincsek nyomában (In search of Late Bronze Age treasures). *Magyar Régészet, Online magazin, 2012 tél (Hungarian Archaeology, E-journal, 2012 winter)*. www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2013/02/SzaboG_12T1.pdf (files.archaeolingua.hu/2012T/Upload/cikk_Szabo_EN.pdf).
- TOMPA, F. 1929a: *Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker- und die Theiss-Kultur.* Archaeologia Hungarica 5–6, Budapest.
- TOMPA, F. 1929b: A Nemzeti Múzeum ásatásai az aggteleki Baradla-barlangban. *Magyarország* 288, 9.
- TOMPA, F. 1937a: Adatok az őskori aranykereskedelemhez. *Archaeologiai Értesítő* 50, 49–56.
- TOMPA, F. 1937b: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. *Bericht der Römisch Germanischen Kommission* 54–55 (1934–35), 27–114.
- VÉRTES, L. 1961: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Múzeum régész csoportjának az aggteleki cseppkőbarlangban 1960. dec. 6-10-én végzett terepbejárási és próbaásási tevékenységéről.* Kézirat (MNM Központi Régészeti Adattára: XI.247/1961).
- VÉRTES, L. 1967: *Kiszállási jelentés. Budapest, 1967. ápr. 7.* Kézirat (MNM Központi Régészeti Adattára: X.140/1967).

The Baradla Cave as a Ritual Space

The Baradla Cave is one of the oldest known archaeological sites in Hungary, its exploration goes back to more than a century and a half. However, an overview of the research results so far has led to us the conclusion that the most relevant questions remained unanswered up to now, while topoi have been incorporated in the common knowledge.

There are two main groups of questions: some chronological issues and the role of Baradla as a ‘functional’ space (settlement or venue of rituals). The present study examines the latter question during the Neolithic and the Bronze Age. Reassessing old information and taking into account recent findings, we believe that the cave space was a site of special, non-profane acts in the mentioned periods. It can also be stated that the ritual acts of the two periods and the sacred significance of the cave also differ from each other.

